

2. ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ - ПСИХОЛОГІВ У ЗВ'ЯЗКУ З ЇХ СМИСЛОЖИТТЄВИМИ ОРІЄНТАЦІЯМИ

Мелоян А.Е.,

кандидат психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Логвінова Д.В.,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Логвінов О.В.,

студент IV курсу ПЗП

Харківський національний університет радіоелектроніки

Постановка проблеми. Професійне становлення сучасної молоді останніх п'ять років відбувається в умовах постійних глобальних випробувань, що висуває життя перед людством, зокрема перед українцями. Викликом сучасності стало запровадження у сфері освіти on-line форми навчання, що супроводжувалося соціальною ізоляцією та прискореним темпом оволодіння комп'ютерною грамотністю. Наступною перевіркою на міцність стала війна, яка ще більш посилила проблеми навчального процесу. Студенти опинилися перед проблемою екзистенціального значення - осмислення власного існування в конкретних життєвих ситуаціях. На ваги було поставлено багато альтернатив – захист Батьківщини, допомога нужденним, професійне навчання. Вимоги часу загострили проблеми автентичності, особистого вибору, рішучості й відповідальності, збільшили простір життєвої

напруги. Минулий досвід життя з декларацією соціально значущих цінностей піддався перегляду з точки зору доцільності та істинності; мораль, що регулює розвиток особистості та діяльність суспільства в цілому, стала розмитою, орієнтація на цінності у різних верств населення набула подвійного характеру. У таких умовах процес професійного становлення сучасної молоді переживає справжню перевірку мотиваційної стійкості до набуття професіоналізму, особистісної самоактуалізації. Крім того, наш дослідницький інтерес був звернений до студентів старших курсів, які переживають стан кризи фахової готовності, хто відчуває тривожні побоювання між усвідомленням початку професійної діяльності та рівнем підготовленості до неї.

Дана стаття висвітлює результати теоретико-методологічного аналізу та емпіричного дослідження особливостей професійної самоактуалізації магістрів-психологів.

Мета дослідження: визначити особливості фахової готовності магістрів-психологів до професійної самоактуалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ідея самоактуалізації займає важливе місце у працях як зарубіжних, так і вітчизняних авторів. Кожний теоретик-дослідник розглядає різні варіанти моделі самореалізації: актуалізацію та вдосконалювання. Підіймаються питання вікової динаміки самореалізації, встановлюються детермінанти самоактуалізації особистості. Незважаючи на деякі розходження у деталях, усі автори, які розробляють проблему самореалізації, одностайно стверджують: тенденція самоактуалізації є основною властивістю кожної особистості, і особистісна зрілість неможлива без потреби у саморозвитку, прагнення до самовдосконалення та самореалізації.

Курт Гольдштейн вважається творцем уявлення про самоактуалізацію. Він розглядав самоактуалізацію, як фундаментальний процес у кожному організмі, який може мати як позитивні, так і негативні наслідки для індивідууму. К. Гольдштейн стверджує, що послаблення спрямування є сильним спонуканням тільки у хворих організмів. Для здорового організму первинною метою є «формування певного рівня напруги, такого, який зробить можливою подальшу упорядковану діяльність» [4;16].

Для К. Гольдштейна самоактуалізація означає не кінець проблемам та труднощам, а навпаки, - зростання часто може приносити певну частку болю та страждання. К. Гольдштейн писав, що здібності організму визначають його потреби.

Ідея саморозвитку і самореалізації займає провідне місце в гуманістичній психології, яка вважається одним з найбільш могутніх напрямків сучасної психологічної науки та практики, що інтенсивно розвивається. К. Роджерс висунув гіпотезу про те, що вся поведінка людини надихається та регулюється певним об'єднуючим мотивом, який він називав тенденцією актуалізації [6; 17; 20].

Вона являє собою «властиву організму тенденцію розвивати усі свої здібності, щоб зберігати та розвивати особистість». Таким чином, найважливіший мотив життя людини – актуалізувати, тобто зберігати та розвивати себе, максимально виявляти кращі якості своєї особистості, закладені у ній від природи.

Тенденція актуалізації бере початок у фізіологічних процесах організму. На рівні організму вона виявляється у збереженні самого організму із задоволенням дефіцитарних потреб; розвиває організм через забезпечення еволюції та диференціацію органів та функцій тіла, його зростання та постійне оновлювання. Також тенденція актуалізації є активним процесом, який відповідає за те, щоб організм завжди

прагнув якоїсь мети, що веде особистість у напрямку автономії та самодостатності.

Найнеобхіднішим аспектом тенденції актуалізації, відносно особистості, є прагнення людини до самоактуалізації. У контексті теорії К. Роджерса тенденція самоактуалізації – це процес реалізації людиною протягом усього життя свого потенціалу з метою стати повноцінно функціонуючою особистістю. Намагаючись досягти цього, людина проживає життя, наповнене змістом, пошуками та хвилюваннями. Людина, що самоактуалізується, живе екзистенціально, повністю приймає участь у житті.

К. Роджерс вважав, що жодна людина не становиться самоактуалізованою настільки, щоб відкинути усі мотиви. Проте можна говорити про людей, які досягли найбільшої самоактуалізації, які далі від інших просунулися до такого функціонування, яке можна назвати більш повноцінним, творчим та автономним [18;20].

А. Маслоу поставив самоактуалізацію на вищий рівень ієрархії потреб та охарактеризував її як бажання людини стати такою, якою вона може стати. Самоактуалізуватися означає досягти вершини власного потенціалу. Самоактуалізація може набувати різних форм. Люди, що самоактуалізуються, найсильніше відрізняються між собою.

А. Маслоу припустив, що більшість людей потребують внутрішньої досконалості та постійно шукають її [2;4;12]. Він дійшов висновку, що спонукання людини до реалізації власних потенціалів є природним та необхідним. Проте багато людей не досягають самоактуалізації через те, що просто не бачать свого потенціалу, не розуміють користі самовдосконалювання. Схильність людей сумніватися та побоюватися власних здібностей, яка зменшує шанси для самоактуалізації, А. Маслоу називав комплексом Іони. Він

характеризується страхом успіху, що заважає людині прагнути самовдосконалюватися

Тенденцію до актуалізації часто гальмує соціальне та культурне оточення визначеними нормами по відношенню до якоїсь частини населення. Для актуалізації вищих потенціалів люди потребують «сприятливого» суспільства. Перешкодою для самоактуалізації, за А. Маслоу, може служити сильний негативний вплив, що справляє потреби у небезпеці. Реалізація потреби у самоактуалізації вимагає відкритості новим ідеям та досвіду.

Отже, якщо люди бажають самоактуалізуватися, вони повинні переступити обмеження суспільства та свої дефіцитарні потреби і визнати власну відповідальність за те, якими вони спроможні стати [2;4].

Для побудови психології особистісної зрілості необхідне уявлення про самоактуалізацію та самотрансценденцію як про спільний процес, який ґрунтується на ефекті додатковості – так званої «суперпозиції». Феномен самотрансценденції людського існування займає важливе місце як у гуманістичній психології, так і у екзистенціально-гуманістичній філософії. При цьому самотрансценденцію пов'язують із виходом людини за межі власного «Я» з її переважною орієнтацією на оточуючих, на свою соціальну діяльність, тобто на все, що так чи інакше неможна ототожнювати із нею самою [17; 18].

Ідея самотрансценденції у різних представників гуманістичної психології займає зовсім не однакове місце. У К. Роджерса їй не відводиться настільки значуща роль, як у В. Франкла або А. Маслоу. Першим серед видатних представників психології, який звернув увагу на небезпеку ігнорування самотрансценденції, був В. Франкл. Самотрансценденція означає, що людина у першу чергу вступає у певні

відношення із навколишньою реальністю. Цю думку було сформульовано у твердженні В. Франкла: «Бути людиною – значить бути спрямованою не на себе, а на щось інше». Міць гуманістичного підходу та перспективи його розвитку полягають в органічному сполученні цих основ. За В. Франклом, людина здійснює себе у служінні справі або у любові до іншої [3;30].

К. Г. Юнг розглядав розвиток особистості як динамічний процес, як еволюцію протягом усього життя. На думку К. Г. Юнга, людина постійно засвоює нові вміння, досягає нових цілей та реалізує себе все більш повно. Він надавав великого значення такій життєвій меті індивіду, як «знаходження самості», яка є результатом прагнення різних компонентів особистості до єдності. За К. Г. Юнгом, кінцева життєва мета – це повна реалізація «Я», тобто становлення неповторного та цілісного індивіду. Розвиток кожної людини у цьому напрямку унікальний, він продовжується протягом усього життя та містить процес, який отримав назву «індивідуація». Індивідуація – це динамічний та еволюціонуючий процес інтеграції багатьох протидіючих внутрішньоособистісних сил та тенденцій. У своєму кінцевому виявленні індивідуація передбачає свідому реалізацію людиною своєї унікальної психічної реальності, повний розвиток та виявлення усіх елементів особистості. Процес індивідуації дозволяє самості стати центром особистості, а це допомагає індивідууму досягти самореалізації. К. Г. Юнг вважав, що ця кінцева стадія розвитку особистості доступна тільки здібним та високоосвіченим людям, які мають достатнє для цього дозвілля [4;16;23].

А. Адлер переконаний в тому, що все, що люди роблять у житті, відзначено прагненням людини до переваги. Мета цього прагнення – досягти досконалості, повноти та цілісності у своєму житті. А. Адлер вважав, що ця універсальна мотиваційна тенденція набуває конкретної

форми у вигляді прагнення до суб'єктивно усвідомленої певної мети. Було висунуто концепцію фікційного фіналізму – ідею про те, що поведінка індивідууму підпорядкована цілям по відношенню до майбутнього, які він сам намітив. Ця мета сформована власною творчою силою індивідууму, що робить її індивідуально-унікальною. Коли фіктивна мета індивідууму відома, всі наступні дії наповнюються змістом, та його «історія життя» набуває додаткового пояснення. Ця мета існує в актуальному сприйманні майбутнього. Фіктивні цілі справляють значний вплив на прагнення людини до переваги, досконалості та цілісності [16;17].

К. Хорні розглядає тенденцію самореалізації з точки зору її впливу на особистість. У своєму прагненні до самореалізації кожна людина являє собою реального або потенційного суперника для будь-якої іншої особи. Окремій особистості потрібно боротися з іншими представниками тієї ж групи, перемагати їх. Перевага одного індивідууму часто означає невдачу для іншого. Суперництво може приводити до конфліктів, які накопичуються та викликають неврози [8].

Прагнення досконалості породжує страх невдачі, тому що шансів зазнати поразки набагато більше, ніж шансів досягти успіху. Така ситуація спричиняє фрустрацію потреб.

На думку К. Хорні, під тиском ідеології суспільства кожна людина вважає, що її значущість пов'язана із успіхом, який супроводжує її діяльність, тоді як успіх залежить від факторів, які не піддаються керуванню. Все це створює «хитку основу для самоповаги». Суперництво, страхи, низька самоповага особистості, яка прагне самореалізації, у психологічному плані приводять до того, що людина відчуває себе ізольованою [28].

Г. Олпорт припустив, що існує певний принцип, який організує установки, оцінки, мотиви, відчуття та схильності для досягнення єдиного цілого, і ввів новий термін – «пропріум». На його думку, пропріум уявляє собою позитивну, творчу властивість природи людини, що прагне зростання та розвитку. Це якість, що «усвідомлюється як найважливіша та центральна» Отже, це не що інше, як самість [6;17].

Він вважав, що пропріум охоплює усі аспекти особистості, які сприяють формуванню відчуття внутрішньої єдності. Він розглядав пропріум у значенні сталості людини відносно її диспозицій, намірів та перспективних цілей. Пропріум є невід'ємним від людини, розглядається як її частина. Це певна організуюча та об'єднуюча сила, призначення якої – формування унікальності життя людини.

Г. Олпорт визначив сім різних аспектів «самості», які беруть участь у розвитку пропріуму з дитинства до зрілості: тілесна самість, самоідентичність, самоповага, розширення самості, образ себе, раціональне керування самим собою, пропріативне прагнення. Ці так звані пропріотичні функції еволюціонують повільно, а внаслідок їх кінцевої консолідації формується «Я» як об'єкт суб'єктивного пізнання та відчуття. Зміст пропріативного прагнення складається із постановки перед собою перспективних цілей, прояву наполегливості у пошуку шляхів розв'язання певних завдань, відчуття того, що життя має сенс [17].

Згідно з Е. Фромом, людина прагне ідеального усвідомлення досконалого життя, а не просто виявлення своїх вроджених потенційних можливостей, що відбувається свідомо, але не за участю самості. Досконалість визначається на підставі того, що повинно бути у природі людини. Е. Фромм вважав, що людина має змогу

вдосконалювати сама себе, але шлях до такого вдосконалювання лежить через переборювання вроджених недоліків [4;17;23].

Характеристиками, пов'язаними з тенденцією актуалізації у Фромма, є потреби у встановленні зв'язків, *подоланні, корінні, ідентичності та в системі поглядів*. Потреба у встановленні зв'язків бере свій початок у тій непохитній істині, що людина, стаючи людиною, розриває первісне тваринне єднання з природою. Замість такого бездумного злиття з природою людина повинна використовувати розум і уяву, щоб встановити свої власні відносини з природою та іншими людьми. Стосунки, здатні принести найбільше задоволення, – це стосунки, засновані на продуктивній любові, яка завжди передбачає взаємність, щедрість і повагу. Потреба в подоланні становить мотиваційну основу для проактивного існування. Це прагнення бути продуктивною особистістю, а не просто твариною. Потреба в корінні, очевидно, дуже схожа на потребу у встановленні зв'язків у теорії А.Маслоу. Е. Фромм каже, що в природі людини закладено прагнення шукати коріння в цьому світі і що найбільше задоволення тут може принести коріння, засноване на відчутті братерства з іншими чоловіками і жінками. Потреба людини в особистісній ідентичності дещо схожа на її потребу в подоланні, оскільки обидві потреби ведуть у напрямку індивідуалізації. Найефективніший спосіб реалізувати прагнення до ідентичності – це покластися на свої таланти та продуктивні здібності. Якщо це не вдається, можна досягти ідентичності менш задовільного характеру за допомогою ідентифікації з іншими людьми чи ідеями. І зрештою, людині потрібно мати систему поглядів – стійкий та узгоджений спосіб сприйняття й осмислення світу. Оскільки під час розгляду змісту природи людини ми сконцентрувалися на рівень конкретності, стає

зрозуміло, що її прагнення пов'язані з підвищенням напруги. І знову ми бачимо Фромма як прихильника моделі самореалізації [3;16].

Вітчизняні психологи у своїх теоретичних працях та експериментальних дослідженнях також розглядали питання самореалізації, саморозвитку та самовдосконалювання.

Зокрема, О. О. Реан показниками особистісної зрілості вважає актуальну потребу в саморозвитку, прагнення до самовдосконалювання та самореалізації. Саморозвиток розглядається як джерело довголіття людини. При цьому мова йде про активне довголіття - соціальне та особистісне, а не тільки про фізичне. Постійне прагнення до саморозвитку не тільки приносить та закріплює успіх на професійній ниві, але й сприяє професійному довголіттю, що неодноразово підтверджувалося експериментальними даними досліджень, що проводилися О. О. Реаном [19].

Л. О. Рудкевич та Є. Ф. Рибалко розглядають одну з головних проблем вивчення самореалізації особистості – вікову динаміку творчої продуктивності протягом життя, а також визначення факторів, що впливають на розкриття творчого потенціалу особистості.

Л.О. Рудкевич у творчому процесі виділяє три основні стадії:

- 1) підготовчу, яка характеризується накопиченням передумов та елементів майбутнього відкриття;
- 2) стадію безпосереднього акта творіння, створення творчого продукту;
- 3) стадію подальшої розробки вже створеного.

На основі історико-праксиграфічного методу, розробленого Л.О. Рудкевич, було встановлено, що в онтогенезі творчої особистості простежується перевага тієї чи іншої стадії у певний час життя, тобто у різному віці творча особистість самореалізується різними шляхами.

Точне чергування стадій спостерігається рідко, частіше вони співіснують, накладаються одна на одну.

Отже, за Є. Ф. Рибалко та Л. О. Рудкевич, існують наступні умови самореалізації:

- високий рівень творчої активності особистості;
- домінуюча спрямованість на творчість у структурі мотивів;
- наявність комплексу властивостей (самостійність, критичність, поліфункціональність, динамічність переключання з одної області діяльності на іншу), які стимулюють творчий процес.

Л.О. Коростильова виділила наступні чотири рівні самореалізації особистості: примітивно-виконавчий рівень, індивідуально-виконавчий, рівень реалізації ролей і норм у соціумі (з елементами духовного та особистісного росту) і найвищий рівень самореалізації – рівень смисложиттєвої та ціннісної реалізації (реалізація сутнісної автентичності, досягнення ресурсу «Я-потенційного») [6].

Зазначимо, що розгортання та здійснення самореалізації або самоактуалізації особистості неможливе без вивчення особливостей самовизначення та життєвих смислів особистості. Тому доцільним було б зупинитися на розгляді основних підходів до проблеми смисложиттєвих орієнтацій та цілей.

Життя людини є осмислене, якщо воно підпорядковане якійсь розумній меті, яка суб'єктивно приймається нею як життєвий орієнтир. Проблемі життєвих орієнтацій та цінностей людини присвячено багато робіт в українській філософії та психології.

Український філософ Г. С. Сковорода вважає, що звернення до внутрішнього світу постає основою реалізації людиною свого призначення – досягнення щастя: «Сіє-то есть быть щастливым... найтить самого себе» [22]. Пошук сенсів свого існування відбувається, на думку Г.С.Сковороди, у процесі пізнання власних індивідуальних

здібностей, схильностей.

Філософське тлумачення феномену смислу життя має довгий шлях від інтуїтивного пошуку сенсу існування людини до різних варіантів визначення самого поняття. Більшість дослідників відзначають різноманітність явищ, охоплених цим поняттям. Так, О. Т. Москаленко та В. Ф. Сержантов підкреслюють телеомність цього поняття на тій підставі, що воно виражає цілеспрямованість життя [6]. В. М. Шилов зазначає, що термін «смісл життя» має декілька значень. По-перше, «смісл життя» можна розглядати як результат, підсумок життя. По-друге, «смісл життя» може розкриватися через зміст «об'єктивно» необхідного для людини - задачі, функції, задані людині ззовні. «Смісл життя» також можна пов'язувати з феноменом свідомості.

За Л. Н. Коганом вибір смислу життя нерозривно пов'язаний із самореалізацією особистості, якій він надає спрямованість, тенденційність, пронизуючи її як на свідомому, так і на несвідомому рівнях. Б. М. Попов вказує на взаємозв'язок смислу життя і щастя, в якому перше спрямовує діяльність людини, а друге – фіксує задоволення життям.

Висвітлення сутності поняття смислу життя у психології має свою специфіку, яка впливає з особливостей тлумачення самореалізації людини різними напрямками психологічної науки. Так, З. Фрейд вважав, що спрямованість людського життя має біологічні корені, бо «життєва мета ... визначається програмою «принципу насолоди» і є «прагнення до щастя», яке має «позитивну та негативну цілі: відсутність болю і незадоволення, з одного боку, переживання сильних почуттів насолоди – з іншого». На думку А. Адлера, здійснення цілісного аналізу життя людини можливе на основі інтерпретації її цілей, дій, внутрішніх смислів діяльностей, у які вона

включається. К. Юнг шукав джерела смислу життя як духовного утворення. На його думку, такими джерелами є архетипи: «...надаючи смисл, ми користуємося мовними матрицями, що походять, у свою чергу, від першопочаткових образів» [4;23].

Е. Фромм виділив дві основні життєві орієнтації як принципи буття людини. Так, існування за принципом «мати» виражається формулою «я є те, чим я володію і що я споживаю», а за принципом «бути» означає, що людина «продуктивно використовує свої здібності і відчувається в єдності з усім світом» [16; 27]. Саме другий варіант є можливістю «сповна народитися, розвинути свою свідомість, розум, здатність любити... і прийти до нової гармонії, до нової єдності зі світом». Ці орієнтації, які Е. Фромм визначив як буття і володіння, вочевидь є смисложиттєвими, адже вони є головними цілеутворюючими векторами життя людини, що обумовлюють специфіку найрізноманітніших проявів її існування [16; 17].

В екзистенційній психології смисл є основним феноменом аналізу людського буття. Для Р. Мея знаходження смислу існування, що пов'язується з усвідомленням власної кінцевості, є критерієм психічного здоров'я та умовою сутнісного буття людини у світі, котрий в такому ракурсі являє собою «структуру смислових відношень, в якій існує особистість» [3].

І. Ялом вважає, що людина шукає спрямовуючі орієнтири, щоб пом'якшити тривогу, дисфорію і здобути відчуття осмисленості, яка являє собою «побічний продукт включеності ... усім серцем у будь-яке із нескінченної кількості життєвих дій». Основними такими "секулярними діями", які, вочевидь, можна вважати смисложиттєвими орієнтаціями, що надають спрямованості буттю, І. Ялом вважає самоактуалізацію, що розкривається в альтруїзмі, відданості справі, творчості.

За В. Франклом, воля до смислу – головна мотиваційна тенденція, що є основним рушієм поведінки і розвитку особистості. Вона обумовлює «екзистенційну динаміку» – певний рівень напруження, який виникає «між тим, що людина робить, і тим, що вона має робити», впорядковуючи своє життя до «смиислової орієнтації». В. Франкл зауважує, що не можна говорити про загальний смисл життя, «адже він змінюється від людини до людини, день за днем». Однак, попри констатацію конкретності та унікальності смислу життя, вказує на три типи смислових універсалій, які виступають смисложиттєвими орієнтирами для особистості – це цінності творчості, переживання та відношення, реалізація яких надає людині переживання осмисленості існування [3; 30].

У теорії самоактуалізації особистості А. Маслоу теж важливе місце займають ціннісні орієнтири, які він називає Б-цінності, стверджуючи, що саме «у Б-цінностях полягає смисл життя більшості людей» [53; 94]. Серед них: цілісність, досконалість, завершеність, справедливість, життєвість, повнота, простота, краса, праведність, унікальність, невимушеність, гра, істинність, чесність, самодостатність. Визначаючи ціннісний аспект самоактуалізації особистості, вони теж певною мірою можуть тлумачитись як смисложиттєві орієнтації [10;27].

К. Роджерс поняття «повноцінно функціонуюча людина» пов'язує з поняттями «сенс життя» та «хороше життя», які індивід досягає завдяки тому, що «хоче бути тим «Я», яким він і є насправді» [20]. Г. Олпорт вважає наявність цілісної життєвої філософії, яка містить головну життєву ціль, одним з критеріїв зрілості особистості, тобто наявність системи цінностей.

Порівнюючи тлумачення смисложиттєвої проблематики у екзистенційній та гуманістичній психології, можна зауважити, що

перша зосереджується на моментах самовизначення, знаходження смислу, а друга – на його розгортанні, здійсненні як самореалізації, самоактуалізації особистості.

Висвітлюючи смисл життя, як стрижневий момент духовно-психологічного самоутвердження особистості, Г. Сельє підкреслив, що процес реалізації мети надає людині «гордості за те, що вона працює заради її здійснення».

Пов'язуючи смисложиттєву проблематику з досягненням психологічного благополуччя людини, В. П. Казмиренко зауважив: чим більш виражені мотиви впевненості у майбутньому, тим очевидніша повнота реалізації потреби у визначенні сенсу життя, ширшою є сфера мотиваційних засобів її реалізації, тим нижчий рівень соціально-психологічного дискомфорту, конфліктності і фрустрованості О. В. Старовойтенко вказує на «роль усвідомлення особистістю смислу як прогнозу себе в майбутньому» [6].

С. Л. Рубінштейн виділяє два способи ставлення до життєвого шляху. Перший – це життя, що «не виходить за межі безпосередніх зв'язків», а тому «людина... не може зайняти мисленнево позицію поза ним для рефлексії над ним». Другий спосіб, пов'язаний з рефлексією, що «перериває цей безперервний процес життя і виводить людину мисленнево за його межі». У такому розумінні, як зауважує К. О. Абульханова-Славська, «смисл життя – це не лише майбутнє, не лише перспектива, але й міра досягнутого людиною, оцінка досягнутого своїми силами за суттєвими для особистості критеріями» [1].

Отже, смисл життя діє як регулятор, що спрямовує життєвий шлях індивіда. Ця функція стає можливою за умови, якщо смисл життя людиною «не» придуманий», ...став невіддільним від її особистісного

Я. А для того, щоб увійти в найінтимніше, емоційно-суб'єктивне ядро внутрішнього світу особистості, він повинен бути пережитий, вистражданий».

У запропонованих тлумаченнях смисл життя трактується, як деяке цілісне, осмислене ставлення до життєвого шляху, репрезентоване в свідомості людини. Однак щодо його усвідомленості є й інші міркування. На думку Д. О. Леонт'єва, «з психологічної точки зору головним є не усвідомлене уявлення про смисл життя, а насиченість щоденного життя реальним смислом». І. Е. Бекешкіна зауважує з цього приводу: «Смисл життя – найбільш узагальнене смислове утворення системи особистісного цілепокладання. Воно може бути представлене у внутрішньому світі індивіда у різному вигляді. При цьому не обов'язково виразно, у вигляді деякої життєвої концепції чи навіть розгорнутої «філософії життя», але і як невідчужувана від особистості внутрішня віра у ті чи інші цінності, що складають смисловий стрижень особистості, яка відрізняє цільне внутрішнє буття від розсіяного існування» [4].

На основі наведених вище тлумачень смислу життя, ми можемо констатувати, що цей феномен є складним утворенням, основу якого утворює ряд різних феноменів, а саме цілі, цінності, ціннісні орієнтації. Але основу смислу життя утворюють не просто життєві цілі та цінності, а життєві цінності-цілі кінцевого, термінального характеру, які являють собою своєрідну єдність. До неї додається ще один аспект – смисловий. Феномен смислу іманентно присутній вже у самому формулюванні поняття «смисл життя», яке, перевівши у особистісну площину, можна розгорнути у запитання: «який смисл має моє життя?».

Науковець Д. О. Леонт'єв розкриває сутність смислу у структурі діяльності, тлумачить його як відношення мотиву діяльності до її мети,

і використовує при цьому поняття «смысл мотиву», «смысл цілі», що підкреслює взаємозумовленість понять «мотив-ціль-смысл» [4;14].

Д. О. Леонтьєв виокремлює ряд характеристик смыслу, серед яких найбільш важливими є такі: 1) джерелом смыслу є потреби, мотиви та інтенції; 2) смысл предмету чи дії зумовлюється їх місцем у більш широкому контексті; 3) смысл володіє дієвістю – виконує функцію регуляції конкретної діяльності і є основою здатності людини до самодетермінації. Леонтьєв зазначає, що смыслу притаманна ситуативна мінливість, він не завжди є понятійно репрезентованим, усвідомленим, чітко вираженим доступними засобами, однак все ж піддається актуалізації в свідомості.

Ієрархія головних мотивів-цілей-цінностей-смыслів, створюючи домінуючі мотиваційні лінії життя людини, забезпечує основні напрямки самореалізації особистості, а компонент смыслу, крім того, володіючи здатністю пов'язувати в єдине ціле різні частини індивідуального світу, інтегрує ці спрямованості у єдиний життєвий напрямок. У зв'язку з цим ми вважаємо доречним визначити смысл життя услід за В. Е. Чудновським як «структурну ієрархію життєвих цілей (цінностей), у якій життєві смысли можуть грати провідну роль, бути відносно рівносильними чи підпорядкованими головній життєвій меті» [29].

І. Ф. Ведін у аналізі зв'язку смыслу життя із способом життя та самореалізацією особистості використовує поняття «смысложиттєві орієнтації» та тлумачить його через «якість ціннісних установок, що диктують певну смысложиттєву орієнтацію», і зауважує, що «смысложиттєва орієнтація обумовлена не просто певним набором потреб і заснованих на цьому наборі інтересів, а саме функціональним домінуванням певних потреб у рамках їх конкретної системи».

На думку І. Е. Бекешкіної, смысложиттєві орієнтації – це «свідомо

прийняті ціннісні орієнтації», які, «ставши дійсно смисложиттєвими, набувають у внутрішньому світі особистості статусу аксіом, ... постійно спрямовуючи життя людини, ... діють як регулятори її життєвого шляху» [6].

Таке розуміння смисложиттєвих орієнтацій зближує їх зі смыслом життя, однак між ними все-таки є значні відмінності. Щоб окреслити їх, розмежуємо поняття «смысл життя» та «смисложиттєві орієнтації». Зауважимо, що ми погоджуємось з тими інтерпретаціями смыслу життя, у яких він постає як певна загальна інтегральна концепція усього життя. Саме в такому розумінні тлумачить смысл життя Т. М. Титаренко: "Смысл життя – цілісне уявлення особистості про власне призначення, вищу мету, про фундаментальні основи власного буття, про життєво необхідні, сутнісно значущі цінності» [26]. Ця фундаментальна концепція життя, безумовно, має бути надбанням зрілої людини, яка пройшла значну частину життєвого шляху і змогла підсумувати здійснене.

На відміну від смыслу життя психічний конструкт «смисложиттєві орієнтації» не є настільки глобальним. Для з'ясування його сутності, що ускладнюється недостатньо чіткою його змістовною інтерпретацією у психології, знову ж таки скористаємось тлумаченням Т. М. Титаренко: «Смисложиттєві орієнтації – ключові цінності, що превалюють на даному життєвому етапі і акумулюють значущі тенденції вибору спрямованості самореалізації» [26]. Відмінності між смыслом життя і смисложиттєвих орієнтацій можна прослідкувати, звертаючись до аналізу вікового контексту. Т. О. Алексина, А. П. Донченко: «Питання про смысл життя не може бути лише кінцевим питанням. Зміна людини в часі передбачає зміну в часі і смыслу людського життя... Про який результативний, кінцевий смысл життя може говорити, наприклад, молодість, життєві цілі якої

характеризуються бажанням мати цікаву роботу, знайти вірних друзів, кохати і бути коханим, отримати освіту і т.ін.? Усі окреслені цілі виконують функцію смисложиттєвих норм, що визначають перспективу, а не результат життя. Вони поступаються місцем іншим орієнтирам, ставши здійсненими, реалізованими». Отже, якщо смисл життя відображає концепцію усього життєвого шляху, то смисложиттєві орієнтації – певного вікового періоду.

Між смислом життя і смисложиттєвими орієнтаціями можна знайти ще одну відмінність. Г. В. Акопов та Н. Л. Бикова зазначали, що «... смисл життя виступає у формі надзадачі, яка присутня у якійсь мірі в кожній з цілей у складній ієрархії цілей в житті індивіда, але не ототожнюється з жодною з них і являє собою теоретичний спосіб організації життя, що вимагає досить високого інтелектуального рівня для його усвідомлення...» [2, с.164]. Отже, йдеться про «надзадачу» як об'єднуючий фактор у системі цілей, наявність якої є свідченням вищої інтелектуальної складності смислу життя порівняно зі смисложиттєвими орієнтаціями. Сформованість цієї складової, вочевидь, вимагає особистісної зрілості від людини. На нашу думку, в смисложиттєвих орієнтаціях не мусить бути представлена подібна надзадача.

Крім того, рефлексія смисложиттєвих орієнтацій має передбачати осмислення не цілісного життєвого шляху, а певного вікового періоду, переважно того, у якому й перебуває людина, чи того, який завершується, спонукаючи до роздумів про подальші життєві перспективи. Отже, смисложиттєві орієнтації постають детермінуючими чинниками життєвого шляху молодої людини, чи певного періоду життя для зрілої людини, а смисл життя, як більш глобальне духовно-психологічне утворення, є особистісним надбанням дорослої, зрілої людини, формування якого опирається на досягнення

сенсу значної частини пройденого життєвого шляху.

Д. О. Леонтьєв виокремлює три смисложиттєві орієнтації: «цілі в житті», «процес життя чи інтерес і емоційна насиченість життя» і «результативність життя чи задоволеність самореалізацією», в основі яких теж покладено феномен цілей, віднесених до майбутнього, сучасного та минулого. Якщо опиратися на загальноприйнятту в психології думку, згідно з якою домінуючою формою структурної організації сукупності життєвих цілей та цінностей є ієрархія, то можемо припустити, що власне смисложиттєвими цінностями та цілями будуть ті, які посідають найвищі щаблі у індивідуальній ієрархії цінностей-цілей суб'єкта [4;16].

До сказаного вище про цінності та цілі, вочевидь, можна додати й аспект особистісного смислу як «значущості їх для мене» за аналогією зі структурою смислу життя. Адже, на нашу думку, смисложиттєві орієнтації відрізняються від смислу життя не стільки за структурою (у даному аспекті вони не передбачають сформованості надзадачі, а побудова їх з єдності психічних конструктів «ціль-цінність-смысл» залишається незмінною), скільки за «глобальністю», тобто тим, що стосуються певного вікового етапу, а не всього життя.

Відмітною ознакою функціонування смисложиттєвих орієнтацій є детермінація ними основних напрямків самореалізації людини і, що особливо важливо, вибір нею сфер самореалізації, у яких вона й буде реалізовувати свої ціннісні вибори.

Експериментальне дослідження проводилось на базі факультету гуманітарної та економічної освіти Донбаського державного педагогічного університету. В експерименті брали участь магістри-психологи 1 та 2 курсів з базовою освітою (1 група, n=30), та без базової освіти (2 група, n = 43).

Під час проведення експериментального дослідження нас цікавило як саме перебігає процес переживання готовності магістрів-психологів до професійної діяльності та з якими смисложиттєвими орієнтаціями він пов'язаний. У нашому дослідженні ми припустили, що стан кризи фахової готовності по-різному перебігає у магістрів з базовою освітою (I) та магістрів, які отримують спеціальність психолога на базі раніш отриманої освіти (II).

Рівень прагнення магістрів-психологів до розвитку власного творчого та духовного потенціалу, до реалізації власних можливостей, адекватного сприйняття оточуючих, світу та свого місця в ньому, до розвитку власного психічного здоров'я та моральності, - тобто самоактуалізацію, - ми вивчали за допомогою *методики А.В. Лазукіна в адаптації Н.Ф. Калиної (САМОАЛ)*. У цілому за результатами всіх відповідей у досліджуваній вибірці найбільші показники виявилися за шкалами «Орієнтації» ($10,00 \pm 2,20$), «Гнучкість у спілкуванні» ($9,56 \pm 2,04$) та «Креативність» ($9,19 \pm 1,86$). Найменшими показниками була представлена шкали «Спонтанність» ($7,30 \pm 2,57$) та «Аутосимпатія» ($7,52 \pm 3,27$). Отже, магістри більшою мірою вказували на власне прагнення до життя сьогоднішнім, здатність розуміти екзистенційну цінність життя «тут і зараз», не порівнювати теперішнє життя з минулими радощами та не знецінювати його передчуттям майбутніх успіхів. Також у своїх відповідях здобувачі часто зазначали про схильність до адекватного самовираження та саморозкриття у спілкуванні, не вдаючись до стратегій самоподання, що пов'язані з маніпуляціями по відношенню до співрозмовників. Високі бали за шкалою «Креативність» засвідчили про творче ставлення до життя.

Невисокі показники досліджуваних за шкалою «Спонтанність» та «Аутосимпатія» засвідчили про певну недовіру до оточуючого світу та його цінностей, а також наявність тривожності та невпевненості у собі.

Ймовірно, це можна пояснити ситуацією війни, що склалася в країні, коли домінуючим відчуттям більшості людей виступає страх за існування, а плани на майбутнє становляться розмитими або взагалі зникають. Тривога викликана самою ситуацією: щоб вижити потрібно робити вибір серед безлічі пропозицій і приймати рішення негайно.

Перевіряючи припущення про відмінності у професійній самоактуалізації здобувачів, що мають / не мають базової психологічної підготовки, ми порівнювали результати визначених підгруп, застосовуючи параметричний критерій t-Ст'юдента (див. табл.1).

Таблиця 1

Показники самоактуалізації у вибірках магістрів - психологів, що мають/не мають базової освіти

Шкали методики	Середні ранги		t	Asymp.Sig. (2-tailed)
	Випускники з базовою освітою n=30	Випускники без базової освіти n=43		
Орієнтація у часі	9,92±2,56	10,07±1,9	0,172	0,865
Цінності	8,15±2,48	9,71±1,20	2,106*	0,045
Погляд на природу людини	6,69±1,54	8,46±2,25	2,411*	0,024
Потреба у пізнанні	8,42±2,49	9,11±3,08	0,631	0,534
Креативність	8,69±1,89	9,64±1,78	1,346	0,190
Автономність	7,38±2,69	8,14±2,21	0,802	0,430
Спонтанність	6,23±2,89	8,29±1,82	2,229*	0,035
Саморозуміння	7,27±3,17	9,32±3,18	1,678	0,106
Аутосимпатія	6,85±3,53	8,14±3,01	1,029	0,313
Контактність	7,38±2,48	9,11±2,31	1,866'	0,074

Гнучкість у спілкуванні	9,69±1,80	9,43±2,31	0,329	0,745
-------------------------	-----------	-----------	-------	-------

Примітка: ' - $p \leq 0,1$; * - $p \leq 0,05$.

Магістри, що не мали базової психологічної освіти (II група досліджуваних), показали значно більшу кількість високих показників на відміну від здобувачів, для яких психологічна освіта виступає основною. Відмінності були виявлені за шкалами «Цінності» ($t=2,106$; $p \leq 0,05$), «Погляд на природу людини» ($t=2,411$; $p \leq 0,05$), «Спонтанність» ($t=2,229$; $p \leq 0,05$) та «Контактність» ($t=1,866$; $p \leq 0,1$). Отже, більш виражені показники у досліджуваних без базової освіти вказує на їх більше прагнення до гармонійного буття та здорових відношень з оточуючими, на їх прихильність розділяти цінності самоактуалізованої особистості, про природню симпатію та довіру до людей.

Більш високі показники за шкалою «Спонтанність» у цієї ж групи вказують на те, що процес самоактуалізації вже триває, а не виступає планом на майбутнє. Зазвичай, здатність до спонтанної поведінки блокується культурними нормами і не може співвідноситися з такими цінностями, як свобода, природність, гра, легкість у спілкуванні. Той факт, що показники за цією шкалою представлені такими значеннями свідчить про важливість проявів безпосередності у самоздійсненні та самореалізації. Відповідними до одержаних показників виявилися й показники за шкалою «Контактності» - схильності до взаємно корисних та приємних контактів з іншими людьми.

На поданій нижче діаграмі (див. рис.1) можна наочно переконатися у схожості та відмінності відповідей досліджуваних. У цілому видно, що конфігурація розташування показників, одержаних на двох вибірках, збігається за контуром. Отже, наявність спільних моментів у відповідях досліджуваних свідчить про їх приблизне

однакове прагнення до самореалізації в особистісній сфері, яку, як ми сподіваємося, вони пов'язують із професійною сферою. Більш високі показники у групі здобувачів, що не мають базової фахової освіти, ми пояснюємо або більшою їх мотивацією, усвідомленістю у професійному виборі, зрілістю у прийнятті рішень, або, навпаки, саме відсутність базової освіти виступає причиною таких високих очікувань щодо власних здібностей чи можливостей.

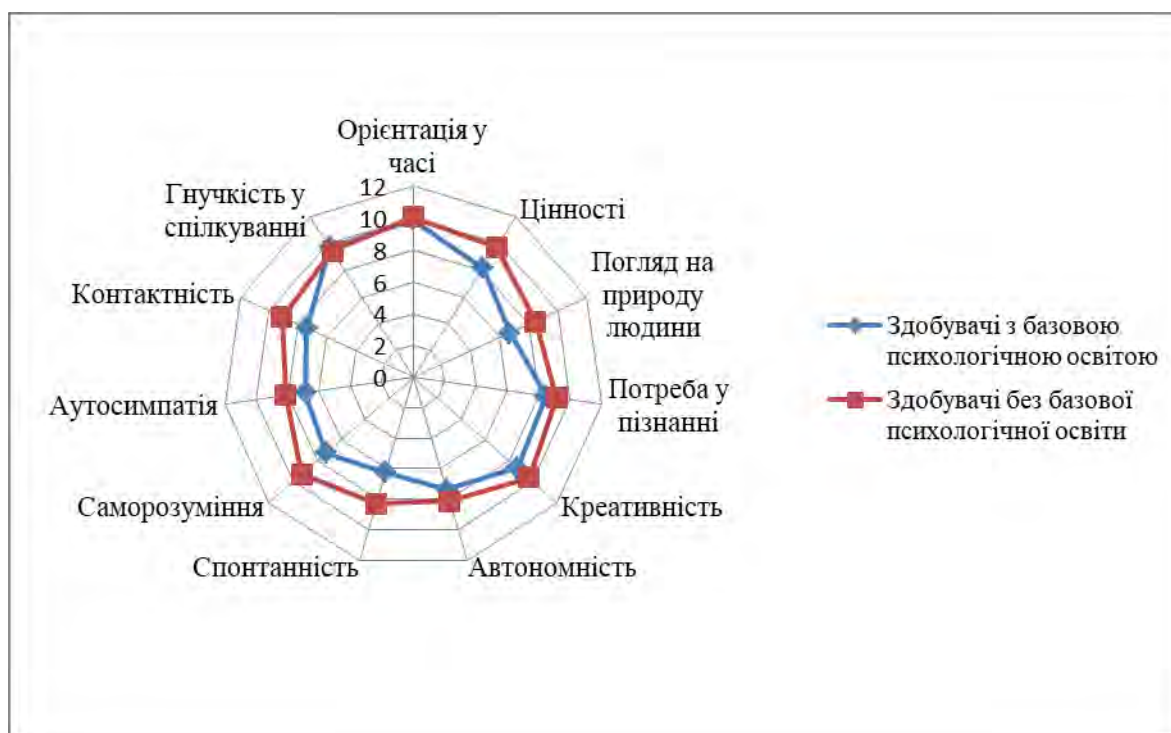

Рис. 1. Співвідношення середніх показників за шкалами методики А.В. Лазукіна «Тест самоактуалізації», одержаних на вибірках магістрів - психологів.

Оцінку «джерела» сенсу життя магістрів психологічного факультету ми здійснювали за допомогою методики Д.О. Леонтьєва «Тест смисложиттєвих орієнтацій». Порівняння підсумкових результатів за даною методикою виявило більшу представленість високих показників у вибірці магістрів, що опановують другу

спеціальність. Під час обробки результатів ми також застосовували параметричний метод порівняння вибірок за рівнем досліджуваної ознаки – t-Стюдента (див. табл. 2).

Таблиця 2

Порівняння середніх рангів груп за шкалами методики СЖО

Шкали методики	Середні ранги для груп		t	Asymp.Sig. (2-tailed)
	Випускники з базовою освітою n=30	Випускники з другою освітою n=43		
Цілі життя	31,69±6,28	37,79±3,14	3,226	0,003
Процес життя	28,77±4,97	35,57±2,82	4,417	0,000
Результати життя	22,92±5,25	29,00±3,16	3,674	0,001
Локус контролю- Я	21,31±4,01	25,00±1,41	3,241	0,003
Локус контролю - життя	26,46±4,22	32,14±2,41	4,339	0,000
Загальний показник	92,77±3,61	115,43±4,25	5,455	0,000

Отже, магістри без базової освіти своїми відповідями засвідчили про значну впевненість у власному самовизначенні цілей, життєвих переконаннях, установках, прагненнях. Високими балами за всіма шкалами методики досліджувані даної групи відзначали свою переконливість у тому, що зміст і насиченість життя обумовлені волею, вибором та вчинками самої людини. Життя вони розглядають, як захоплюючий процес, в якому завжди є можливість для варіацій у побудові сценарію життя за власним бажанням, відповідно до власних цілей і цінностей. Зазвичай у магістратуру вступають здобувачі в

зрілому віці із сформованими переконаннями та моральними цінностями. Вони свідомо здійснюють свій професійний вибір, що є складовою їхньої особистісної самоактуалізації. Здобувачі, які наважилися змінити спеціальність і стати професійними психологами, більшою мірою виказували задоволеність своїм минулим, досягненням всього запланованого, насиченістю життя цікавими справами сьогодення та планами на майбутнє. Вони також зазначали про відсутність занепокоєння та розгубленості перед світом, упевненість у власних силах, готовність до змін (див. рис. 2).

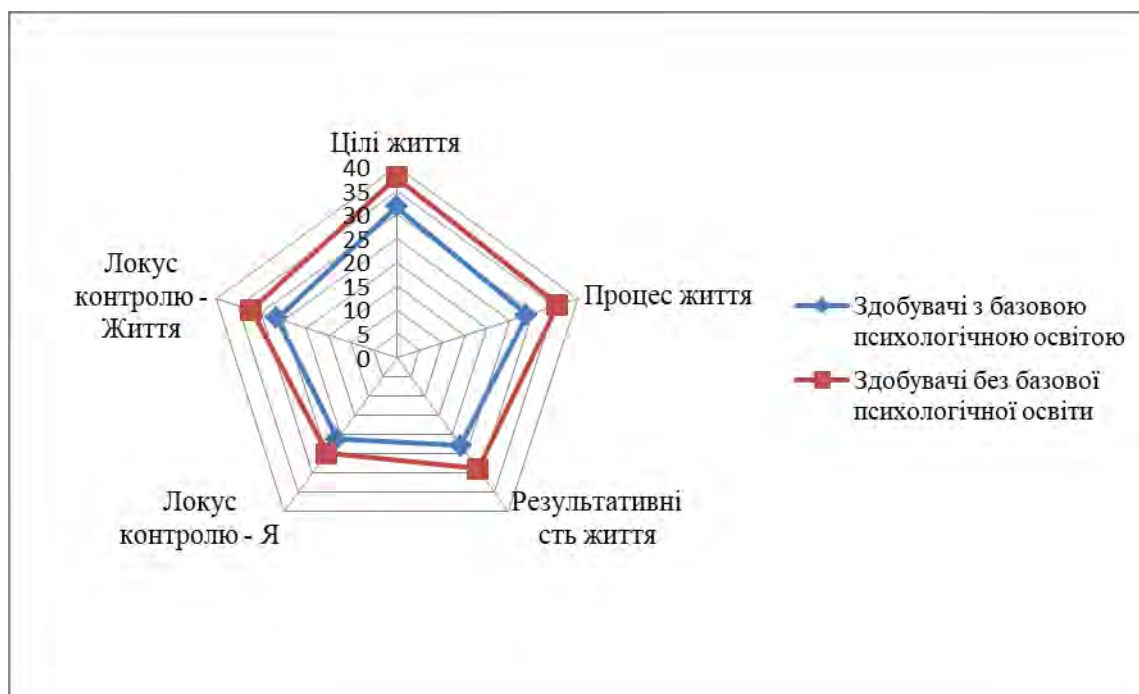

Рис. 2. Співвідношення середніх показників за шкалами методики Д.О. Леонтьєва «Смисложиттєві орієнтації», одержаних на вибірках магістрів – психологів.

Виявлені відмінності у показниках смисложиттєвих орієнтацій студентів-психологів психологічного факультету, що розрізнялися наявністю/відсутністю базової психологічної освіти, спричинили подальше вивчення особливостей їх особистісного ставлення до життя шляхом порівняння одержаних показників з показниками

досліджуваних стандартизованої вибірки ($n=200$) від 18 до 29 років (за даними Д.А. Леонтьєва, 2000). Порівняльний аналіз ми здійснювали за допомогою статистичного методу t-Ст'юдента для однієї вибірки, що дозволяє перевіряти гіпотези про наявність/відсутність відмінностей між одержаними середніми показниками за шкалами методики та відомими значеннями. З нормативними показниками ми порівнювали лише відповіді магістрів без базової освіти, які відрізнялися високим рівнем осмислення життєвих цілей, ясним співвідношенням цілей з майбутнім, емоційної насиченості – з сьогоденням, задоволення – з досягнутим результатом, минулим (див. табл. 3).

Таблиця 3

Порівняння середніх показників магістрів - психологів, що опановують нову спеціальність із показниками жінок стандартизованої вибірки ($n=200$)

Шкали методики	Випускники з другою освітою $n=25$	Жінки стандартизованої вибірки	One Sample T-Testt	Sig. (2-tailed)
Цілі життя	37,79±3,14	29,38±6,24	10,009	0,000
Процес життя	35,57±2,82	28,80±6,14	8,982	0,000
Результати життя	29,00±3,16	23,30±4,95	6,744	0,000
Локус контролю-Я	25,00±1,41	18,58±4,30	16,986	0,000
Локус контролю-життя	32,14±2,41	28,70±6,10	5,338	0,000
Загальний показник	115,43±7,25	95,76±16,54	10,150	0,000

Високий рівень життєвих прагнень магістрів-психологів без базової освіти був підтверджений не тільки під час порівняння їх

показників з показниками жінок стандартизованої вибірки, але й під час порівняння з показниками чоловіків стандартизованої вибірки (див. табл.4)

Таблиця 4

Порівняння середніх показників магістрів - психологів, що опановують нову спеціальність із показниками чоловіків стандартизованої вибірки (n-200)

Шкали методики	Випускники з другою освітою n=25	Чоловіки стандартизованої вибірки	One Sample T-Testt	Sig. (2-tailed)
Цілі життя	37,79±3,14	32,90±5,92	5,818	0,000
Процес життя	35,57±2,82	31,09±4,44	5,945	0,000
Результати життя	29,00±3,16	25,46±4,30	4,189	0,001
Локус контролю-Я	25,00±1,41	21,13±3,85	10,239	0,000
Локус контролю -життя	32,14±2,41	30,14±5,80	3,105	0,008
Загальний показник	115,43±7,25	103,10±15,03	6,362	0,000

У подальших дослідженнях ми плануємо розглянути і проаналізувати виявлений факт: високі показники потреб у самоактуалізації здобувачів є справжніми чи отримані результати можна пояснити їхніми завищеними очікуваннями через недостатню професійну підготовку.

Для більш ретельного вивчення проблеми самоактуалізації магістрів - психологів ми застосували процедуру встановлення та аналізу кореляцій між показниками шкал задіяних методик. Ми

вивчали зв'язки, отримані як в об'єднаній вибірці, так і в окремих групах, що розрізнялися за наявністю базової освіти (див. табл. 5, 6, 7). Зв'язки, одержані в об'єднаній групі ($n=73$), у більшості своїй характеризувалися позитивною спрямованістю. Серед масиву кореляцій привертає увагу кількість статистично значущих позитивних зв'язків, що були одержані між шкалами методики «САМОАЛ» – «Погляд на природу людини», «Автономність», «Спонтанність», «Саморозуміння», «Аутосимпатія» та показниками шкал методики «СЖО» ($p \leq 0,05$; $p \leq 0,01$; $p \leq 0,001$) – «Процес життя», «Результативність життя», «Локус контролю Я», «Локус контролю життя» та «Усвідомленість життя». Отже, самоактуалізація магістрів-психологів, їх бажання відповідати власній природі, залишатися справжніми та відкритими досвіду, мати незалежність та внутрішню активність, пов'язується з їхніми уявленнями про сильну особистість, що має свободу вибору у прийнятті рішень відповідно до власних цілей та уявлень про сенс життя, а також з упевненістю про те, що лише вони можуть контролювати своє життя.

Проте, нами були виявлені зв'язки, які засвідчили про певні проблеми в особистісному самовизначенні досліджуваних. Мова йдеться про статистично значущі негативні зв'язки ($p \leq 0,05$) між високими показниками за шкалою «Гнучкість у спілкуванні» ("САМОАЛ") та шкалами «СЖО» - «Цілі життя», «Локус контролю життя» та «Усвідомленість життя»: прагнення до саморозкриття, орієнтація на особистісне спілкування, установка на отримання задоволення від спілкування співвідносилися з відсутністю планів та цілей на майбутнє, орієнтацією на сьогоднішній та вчорашній день, підозрою у можливість свідомого контролю свого життя.

Одержані факти можна пояснити воєнною ситуацією, яка змусила людей зробити переоцінку цінностей, ставлення до планів на майбутнє, до самого себе.

Таблиця 5

Матриця кореляцій між шкалами методик СЖО (Д.М. Леонтєва) та САМОАЛ (А.В. Лазукіна), одержаних на загальній вибірці

САМОАЛ СЖО	Цілі життя	Процес життя	Результати життя	Локус контролю-Я	Локус контролю-Життя	Усвідомленість життя
Орієнтація у часі	-0,09	-0,04	0,02	-0,15	-0,10	-0,05
Цінності	0,00	0,19	0,23*	0,07	0,19	0,19
Погляд на природу людини	0,26	0,45** *	0,34**	0,28*	0,39** *	0,39** *
Потреба ц пізнанні	-0,25	-0,06	0,04	-0,08	-0,02	-0,05
Креативність	-0,09	0,08	0,10	-0,07	0,03	0,05
Автономність	0,01	0,25*	0,29*	0,22	0,17	0,21'
Спонтанність	0,23*	0,34**	0,34**	0,21'	0,34**	0,33**
Саморозуміння	-0,05	0,24*	0,29*	0,07	0,17	0,18
Аутосимпатія	-0,02	0,23*	0,23*	0,04	0,09	0,17
Контактність	0,06	0,02	0,21'	-0,05	0,17	0,12
Гнучкість у спілкуванні	- 0,30**	-0,06	-0,07	-0,09	-0,24*	-0,20'

Примітка: ' - $p \leq 0,1$; * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$.

Аналіз кореляцій, одержаних в окремих групах, що розрізнялися за наявністю/відсутністю базової освіти, показав доволі неочікувані результати. В обох групах переважала кількість негативних кореляцій між шкалами «СЖО» та «САМОАЛ». Спрямованість кореляцій перших

трьох шкал методики СЖО, зміст яких умовно пов'язаний з майбутнім, теперішнім та минулим часом, по-різному проявляла себе із показниками шкал самоактуалізації (див. табл. 6 і табл. 7). Легко помітити, що самоактуалізація, яка пов'язана з майбутнім плануванням (шкала СЖО «Цілі життя») в основному представлена показниками негативної спрямованості; самоактуалізація, що розглядається в теперішній момент часу (шкала СЖО «Процес життя») та самоактуалізація, що пов'язана з підсумками життя (шкала СЖО «Результативність життя»), більшою мірою представлені позитивними кореляціями. Ймовірно таку картину можна пояснити особливостями умов буття, в яких опинилися сучасні студенти. Коли майбутнє втрачає чіткі орієнтири, пошук джерела сенсу життя зміщується у бік сьогодення та підведення підсумків. Така картина спостерігалася і в групі магістрів, що мають базову освіту, і в групі магістрів, що одержують другу спеціальність. Проте, сила негативних показників більшою мірою представлена у студентів-психологів без базової освіти.

У групі магістрів, що мають базову освіту, серед масиву кореляцій на увагу заслуговують зв'язки показників «Контактності» («САМОАЛ») з показниками шкал методики «СЖО» – «Процес життя» ($r=-0,51$; $p\leq 0,01$), «Локус контролю-Я» ($r=-0,591$; $p\leq 0,001$) та «Усвідомленість життя» ($r=-0,42$; $p\leq 0,01$). Прагнення досліджуваних цієї групи жити емоційним насиченим життям та керувати цим життям в умовах війни практично не реалізуємо і у певній мірі обмежене встановленням глибоких та близьких контактів з оточуючими. Певна соціальна ізоляція, життя серед чужих людей та в чужих містах не можуть сприяти розвитку саме цієї складової самоактуалізації людини (див. табл. 6).

Аналіз зв'язків між показниками методик у даній групі також показав негативну спрямованість кореляцій показників креативності

(«САМОАЛ») з показниками усіх шкал методики «СЖО». Згідно до Д.О. Леонтєва, життя вважається усвідомленим в умовах наявності цілей, задоволення, що отримується під час їх досягнень, упевненості у власній здібності досягати результатів. Відповідно до результатів, які були одержані на вибірці здобувачів з фаховою освітою, перераховані умови особистісного зростання можуть бути реалізованими лише при умовах незначного прояву креативності. Отримані результати вказують на наявність у досліджуваних даної групи невпевненості в оцінці своєї свободи, у відсутності повної довіри до власних відчуттів. Такі результати можна пояснити впливом війни на емоційний стан та самовизначення досліджуваних: креативність як необхідний атрибут самоактуалізації особистості у справжньому житті, креативність як спосіб для створення та здійснення самого життя, з його планами та мріями, в умовах війни виявляється загубленою. Принаймні для досліджуваних цієї групи.

Нами були виявлені і позитивні зв'язки між шкалами самоактуалізації та смисло-життєвими орієнтаціями. Так, показники шкали «Погляд на природу людини» позитивно співвідносилися з показниками шкал «Цілі життя» ($r=0,30$; $p\leq 0,1$), «Процес життя» ($r=0,35$; $p\leq 0,1$) та «Локус контролю життя» ($r=0,36$; $p\leq 0,05$) (СЖО). Такі відповіді засвідчили про віру досліджуваних в людей, в їх можливості та здібності, про готовність встановлювати гармонічні міжособистісні відносини з ними на підставі довірливого, чесного та неупередженого ставлення. Саме таке ставлення до життя виступає одним із визначаючих факторів самоактуалізованої особистості.

На вираженість критерію психічного здоров'я у досліджуваних також вказували позитивні зв'язки шкали «Автономність» (САМОАЛ) з показниками СЖО – «Процес життя» ($r=0,32$; $p\leq 0,1$), «Результати життя» ($r=0,37$; $p\leq 0,05$) та «Локус контролю Я» ($r=0,34$; $p\leq 0,1$). Тобто

прагнення до незалежності й свободи у студентів-психологів-психологів залишається актуальним у теперішньому часі, у ситуаціях, пов'язаних із підсумками життя, а також на рівні віри у власні сили будувати власний життєвий шлях.

Таблиця 6

Матриця кореляцій між шкалами методик СЖО (Д.М. Леонтьєва) та САМОАЛ (А.В. Лазукіна), одержаних на вибірці магістрів - психологів, що мають базову освіту (n=30)

	Цілі життя	Процес життя	Результати життя	Локус контролю-Я	локус контролю-Життя	Усвідомленість життя
Орієнтація у часі	-0,11	-0,13	0,04	-0,22	-0,17	-0,12
Цінності	-0,23	-0,08	0,01	-0,16	-0,12	-0,13
Погляд на природу людини	0,30'	0,35'	0,17	0,05	0,36*	0,10
Потреба ц пізнанні	-0,24	-0,39*	-0,09	-0,22	-0,10	-0,14
Креативність	-0,45*	-0,32'	-0,12	-0,32	-	-0,39*
Автономність	-0,12	0,32'	0,37*	0,34'	-0,02	0,14
Спонтанність	-0,05	0,01	0,34'	-0,04	0,13	0,01
Саморозуміння	-0,19	0,05	0,01	-0,23	-0,11	-0,11
Аутосимпатія	-0,13	-0,08	0,03	-0,21	0,02	-0,08
Контактність	-0,23	-	-0,28	-	-	-
Гнучкість у спілкуванні	-0,15	0,51**	-0,28	0,59***	-0,21	-0,42*
Гнучкість у спілкуванні	-0,15	0,02	-0,11	-0,05	-0,26	-0,13

Примітка: ' - $p \leq 0,1$; * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$; *** $p = 0,001$.

У групі магістрів, що не мають фахової освіти, порівняно із випускниками з фаховою психологічною освітою, було виявлено більше позитивних зв'язків між показниками методик. Проте, як зазначалося вище, сила негативних зв'язків між показниками за шкалою «Цілі життя («СЖО») та показниками за всіма шкалами методики САМОАЛ у групі досліджуваних без базової освіти була більшою. У даній групі були виявлені сильні зв'язки показників за шкалою «Цілі життя» зі шкалами САМОАЛ, як-от: «Цінності» ($r=-0,4$; $p\leq 0,05$), «Потреба у пізнанні» ($r=-0,7$; $p\leq 0,001$), «Гнучкість у спілкуванні» ($r=-0,64$; $p\leq 0,001$) та «Саморозуміння» ($r=-0,5$; $p\leq 0,01$). Ймовірно усвідомленість життя у здобувачів даної групи є не справжньою, а надуманою, бо плани не мають реальної опори в теперішньому часі і не підкріплюються особистісною відповідальністю за їх реалізацію. Віра в могутність власних можливостей, відкритість новому досвіду, синзетивність до власних побажань та потреб, здібність до саморозкриття – усі перераховані властивості на повірку виходять завищеними уявленнями стосовно себе.

Кореляційний аналіз також виявив достатню кількість значущих показників позитивного зв'язку. Сприйняття досліджуваними свого життя в теперішньому часі, як емоційного насиченого процесу (*шкала СЖО «Процес життя»*), спостерігалось у контексті позитивного ставлення до людей (*шкала САМОАЛ «Погляд на природу людини»* $r=0,45$; $p\leq 0,01$), природної свободи, що необмежена культурними нормами (*шкала САМОАЛ «Спонтанність»* $r=0,36$; $p\leq 0,05$) та адекватного самосприйняття (*шкала «Аутосимпатія»* $r=0,55$; $p\leq 0,01$). Їх задоволеність самореалізацією (*шкала СЖО «Результативність життя»*) пов'язувалася з існуючою незалежністю та свободою (*шкала САМОАЛ «Автономність»* $r=0,34$; $p\leq 0,05$), з високим рівнем сензетивності до своїх бажань та потреб (*шкала «Саморозуміння»*

$r=0,34$; $p \leq 0,05$ та «Аутосимпатія» $r=0,33$; $p \leq 0,05$), об'ємом встановлених соціальних контактів, рівнем комунікативних здібностей та навичок ефективного спілкування (шкала «Контактність» $r=0,47$; $p \leq 0,01$).

Таблиця 7

Матриця кореляцій між шкалами методик СЖО (Д.М. Леонтьєва) та САМОАЛ (А.В. Лазукіна), одержаних на вибірці магістрів - психологів, що не мають базову освіту ($n=43$)

	Цілі життя	Процес життя	Результати життя	Локус контролю-Я	Локус контролю-Життя	Усвідомленість життя
Орієнтація у часі	-0,19	0,01	-0,08	-0,17	-0,14	-0,08
Цінності	-0,40**	-0,13	-0,04	-0,27	0,02	-0,25'
Погляд на природу людини	-0,28'	0,45**	0,10	0,11	0,14	0,15
Потреба в пізнанні	- 0,70***	0,02	0,00	-0,21	-0,19	-0,34*
Креативність	-0,01	0,20	0,01	-0,21	0,12	0,06
Автономність	-0,06	0,17	0,34*	0,10	0,31*	0,17
Спонтанність	0,20	0,36*	0,09	0,12	0,06	0,18
Саморозуміння	-0,50**	0,03	0,34*	0,10	0,04	-0,07
Аутосимпатія	-0,21	0,55** *	0,33*	0,27	-0,20	0,26'
Контактність	-0,06	0,04	0,47**	0,35	0,12	0,12
Гнучкість у спілкуванні	- 0,64***	-0,08	0,03	-0,14	-0,30'	-0,39*

Примітка: ' - $p \leq 0,1$; * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Висновки. Теоретичний аналіз проблеми особистісної самоактуалізації показав, що незважаючи на деякі розходження в деталях, усі автори, які розробляють проблему самореалізації, сходяться у головному: тенденція самоактуалізації є основною властивістю кожної особистості, і особистісна зрілість неможлива без потреби у саморозвитку, прагнення до самовдосконалювання та самореалізації.

Аналіз підходів до конструкту "смиложиттєві орієнтації" дозволив уточнити його змістове значення, функції, що зміст цінностей, цілей та смислів визначає вибір суб'єктом найбільш значущих сфер самореалізації, а також виконують функції спонукання, спрямування, стимулювання, регулювання, інтегрування процесу самореалізації на певному віковому етапі розвитку, забезпечують переживання осмисленості його життя.

Емпіричне дослідження проблеми дозволило визначити особливості готовності до професійної самоактуалізації студентів, що мають / не мають базову фахову підготовку.

Вивчення кореляцій між шкалами методик у цілому показало, що самоактуалізація магістрів-психологів проявляє себе в прагненні відповідати власній природі, що узгоджується з уявленнями про сильну особистість, яка має свободу у виборі цілей та може контролювати своє життя.

Була виявлена більша мотивація в особистісній та професійній самореалізації у групі студентів, що навчаються у магістратурі без базової психологічної освіти.

У подальших дослідженнях планується аналізувати високі показники у групі магістрів, що не мають базової фахової освіти, є більшою їх мотивацією, усвідомленістю у професійному виборі, зрілістю у прийнятті рішень, або, навпаки, саме відсутність базової

освіти виступає причиною таких високих очікувань щодо власних можливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. М.: Издательство «Мысль», 1991. 301с.
2. Артемова О.І. Професійна самореалізація особистості в сучасних умовах. *Освіта регіону*. №1 від 3.2010. С. 97 - 101.
3. Варій М.Й. Психологія особистості. Навч. посіб. К.:Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
4. Гріньова О.М. Екзистенційні підходи до вивчення проектування життєвого шляху особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Вип. 1 (2014). Херсон : Гельветика, 2014. С. 20-25.
5. Гуляєва Г.Б. Психологічні особливості самореалізації особистості студентів, її зв'язок з життєвою метою. *Психологія, соціологія і педагогіка*. 2012. № 9 [Електронний ресурс]. URL: <https://psychology.snauka.ru/2012/09/1056>
6. Гомонюк В.О. Самоактуалізація та самореалізація особистості: сучасні наукові уявлення. *«Психологія і соціологія»*. *Психологія труда*: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://http://www.rusnauka.com>
7. Дмитерко-Карабин Х.М. Вплив смисложиттєвих орієнтацій на мотиваційну готовність до професійної діяльності майбутніх психологів : автореф. дис. канд. психол. наук. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
8. Ільчук Л. "Наші внутрішні конфлікти" в контексті теоретичної спадщини Карен Хорні. *Науковий вісник Київського національного*

університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. 2016. Вип. 19. 117с.

9. Коpecь Л.В. Психологія особистості: навч. посіб. К.:Вид. «Києво-Могилянська академія», 2007. 406 с.

10. Кобильнік Л.М. Психологічні особливості самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів: автореф. дис. канд. псих. наук. 19.00.07. Київ: 2007. 22 с.

11. Кутишенко В. П. Вікова та педагогічна психологія. 2-ге вид.: Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 128 с.

12. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.: Питер, 2008, 352 с.

13. Мірошниченко О.М. Особистісне зростання як фактор психічного здоров'я. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету*. Випуск 31. Серія: психологічні науки. Том II. Чернігів, 2005. С. 150-153.

14. Москаленко А.Т., Сержантов В.Ф. Смысл жизни и личность. Новосибирск, *Издательство «Наука»*, Серия «Человек и общество» 1989. 204 с.

15.Олександров Ю. М. Саморегуляція як чинник психологічного благополуччя студентської молоді: дис. ... кандидата психол. наук. 19.00.01. Харків, 2010. 296 с.

16. Мельничук О. Б., Пасічняк Р. Ф., Вольнова Л. М. Психологія особистості: Хрестоматія: Навч. посіб. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. 532 с.

17. Психологія особистості. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.

18. Психологія особистості: Хрестоматія: Навч. посіб. К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2009. 532 с.

19. Реан А. А., Бордовская Н. В. Розум С. И. Психология и педагогика. Учебное пособие. СПб.: Издательство «Питер», 2010. 432 с.
20. Роджерс К. Вчитися бути вільним. Гуманістична психологія: Антологія в 3-х т. / За ред. Р. Трача і Г. Балла. Т. 1. К.: 2001.
21. Синишина В.М. Сучасні напрямки зарубіжної психології. Ужгород, 2018. С. 29
22. Сковорода Г. Разговор пяти путников о истинном щастья в жизни. URL. Режим доступу: <https://studfile.net/preview/7106543/page:14/45,51>
23. Столяренко О. Б. Психологія особистості. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.
24. Столяренко О. Б. Основи психології. Практикум. К.: Видавництво «Феникс», 2006. 705с.
25. Тищенко І. А. Психологічні аспекти самореалізації особистості у вітчизняній психології. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки.* Вип.121(2) Чернігів, 2013. С. 169-172.
26. Титаренко Т. М., Гундერთайло Ю. Д., Климчук В. О. Життєтворення особистості в сучасному світі: монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. К.: Міленіум, 2016. 320 с.
27. Філософія психології: тексти. Хрестоматія для студентів психологічних спеціальностей / укладачі: Ю.Л. Горбенко, Ю.О. Клименко, В.Ф. Моргун (відпов. за вип.). Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2017. 402 с.
28. Хорні К. Невротична особистість нашого часу. Нові шляхи у психоаналізі. Спб, Вид-во «Канон +», 2020 . 288с.

29. Чудновский В.Э. Смысл жизни и судьба человека. *Общественные науки и современность*. 1998. № 1. С. 175-183.

30. Франкл В. Лікар та душа. Основи логотерапії. Харків: Видавництво «Клуб Сімейного Дозвілля». 2018. 320с.